

Ярова Л. О.

Центральноукраїнський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка

РОЛЬ ПРИМІТОК ПІД ЧАС ПЕРЕКЛАДУ ЦИТАТ НА ОСНОВІ РОМАНУ ДОННИ ТАРТТ «THE SECRET HISTORY»

У статті проведено ретельне дослідження лінгвістичного поняття «примітка» на основі порівняльного та кількісного аналізу між оригіналом і перекладом роману Донни Тартт «The Secret History», що дозволило детально розглянути їх проблематику.

Мета статті полягає у визначенні ролі та функцій перекладацьких приміток під час перекладу цитат як можливих способів компенсації смислових втрат, подолання лінгвокультурного бар'єру та створення потрібного ефекту у художньому творі, неминучих у будь-якому перекладі. Для цього виділяють різновиди коментарів, як результат критичного вивчення тексту: текстологічний, історико-літературний, біографічний, реальний та лінгвістичний. Також, актуальність вивчення авторського коментаря зумовлена труднощами перекладу деяких компонентів художнього твору, які зумовлені наявністю безеквівалентних одиниць оригіналу та невідомої інформації для читача вихідного тексту, серед яких є історичні реалії та етикетні формули, що мають статус країнознавчої лексики з обов'язковою культурною складовою. Подолати даний бар'єр можна за допомогою особливих перекладацьких прийомів.

З'ясовано, що чільне місце у досліджуваному тексті займає лінгвокраїнознавчий коментар з мінімальним лексичним наповненням. Примітки до іншомовних цитат використовуються не тільки з метою надання додаткової інформації, а й задля опису певних подій, характеристик героїв роману та економії часу непідготовленому адресатові. Слід зазначити, що у матеріалі дослідження є англійські цитати, де в примітках до них перекладач вказує не лише їх джерело, а й додає лінгвокультурний бар'єр, створює необхідний смисловий ефект та уточнює події та історичні відомості. Визначено, що перекладацький доробок, а саме примітка, відіграє важливу роль, адже за ним стоїть все, що має на увазі автор тексту оригіналу.

Ключові слова: міжкультурна комунікація, цитата, художній твір, перекладацький коментар, примітка, лінгвокультури, лінгвокультурний бар'єр.

Постановка проблеми. У наш час постійно зростає інтерес до лінгвокультурологічних досліджень, поясненням цьому є об'єктивні процеси, що характеризуються не лише своєю різноманітністю, але й можливістю їхнього втілення в нових мовних формах. Теми, що пов'язані з дослідженням та вивченням процесів міжкультурної комунікації, актуальні сьогодні й у зв'язку з загальною тенденцією до гуманітарного знання та лінгвокультурологічного вивчення мовних одиниць, які зумовлені потребою розгляду словникового запасу мови, який в умовах глобалізації постійно поповнюється неологізмами, цитатами, з'являється лексика з національно-культурним відтінком, куди відносяться й прецедентні феномени, в яких закладена основа когнітивної бази, що зумовлює своєрідність національного характеру й впливає на мовну поведінку. Саме тому лінгвістичне середовище наголошує на теоретичному осмисленні та всебічному вивченні основних орієнтирів для відтворення картини

світу з огляду на існування різних національних і металних спільнот. Отже, нами було розпочато дослідження приміток як прецедентного висловлювання, а саме розглянуто особливості їхнього функціонування в художньому творі [10]. Метою цієї статті є обґрунтування ролі приміток під час перекладу цитат у романі Донни Тартт «The Secret History», також надати комплексну характеристику коментарів до перекладу досліджуваного тексту, що зумовлює необхідність розв'язання таких завдань: 1) систематизувати коментовані перекладачем одиниці першотвору в когнітивному аспекті; 2) класифікувати коментарі за їх локалізацією в перекладі; 3) подати лінгвістичну інтерпретацію перекладацьких приміток. Оскільки цитата віддзеркалює культурне й духовне походження твору у свідомості читача, а примітки перекладача вважаються невід'ємною частиною процесу перекладу, саме тому їхній детальний аналіз є необхідним задля ефективного сприйняття художнього тексту.

Аналіз досліджень. Цитата як така, що належить до прецедентного висловлювання, була предметом розгляду багатьох дослідників: Ю. М. Караулов, З. Г. Мінц, В. В. Красних, І. В. Захаренко та інш.; з боку лінгвокультурології прецедентні феномени розглядали С. Л. Кушнерук, Г. Г. Слишкін, Л. І. Гришаєва тощо, однак зауважимо, що теоретична частина у сфері використання приміток під час перекладу цитат незначна, хоча науковці (Л. Грижак, М. О. Сокол, О. Приймачок та інш.) наголошують на їхній важливості під час перекладу, а отже, актуальність роботи не викликає сумнівів.

Виклад основного матеріалу. Примітки перекладача є засобом подолання часової відстані між оригіналом і перекладом, вони мають об'єктивно довідковий характер, посилання на джерело, наводять приклад іншомовного тексту, повідомляють додаткові факти й можуть бути настільки необхідними, що в деяких випадках на них відводиться до 10–15 % основного тексту [2]. Коментар визначено у «Літературному енциклопедичному словнику» [5] як жанр філологічного дослідження або тлумачення, роз'яснення тексту літературної пам'ятки. Коментар як результат критичного вивчення тексту супроводжує його видання. Автори вищезазначеної словникової статті розрізняють кілька різновидів коментарів: 1) текстологічний, який аналізує джерела тексту й аргументує вибір основного джерела, обґрунтовує ті чи інші прочитання, кон'єктури (виправлення), подає історію тексту, іноді включає публікацію варіантів; 2) історико-літературний, який аналізує історичні підвалини твору, дає уявлення про його місце в історико-літературному процесі; 3) біографічний, що встановлює зв'язки твору з життям письменника; 4) реальний (історичний), який розповідає про події, обставини та осіб, згаданих у тексті; 5) лінгвістичний, що розкриває особливості словника й фразеології письменника [5, с. 163]. Мовний коментар має досить давні традиції, наприклад, глоси та схолії, укладання яких і лягло в основу наукового коментування художнього твору.

Переклад є однією з важливих форм міжкультурних взаємин, перекладачі – посередники між народами, однак текст як відображення концептуальної картини світу автора, не може бути цілком адекватним концептуальній картині світу читача. Отже, примітка перекладача це текст, вставлений в переклад і чітко виділений в ньому, який не відповідає тексту оригіналу, а пояснює зміст або його особливості роботи над перекладом [9], тобто під час перекладу відбувається зіткнення

не текстів різних мов, а лінгвокультур, оскільки за словами стоїть все те невисловлене, що має на увазі автор, що є надбанням представників цієї лінгвокультури. Повністю погоджуємось з точкою зору О. Приймачок, що перекладач як інтерпретатор первинного тексту, крім глибокого розуміння його ідейно-тематичного наповнення, повинен відшукати достатньо адекватні текстові (а часом і позатекстові) засоби, аби не розгубити такої цінної фонові основи першотвору. Адже денотативний компонент лексичного значення слова може бути пов'язаний з певними речами, що мають специфічно-національний характер. Такі уявлення складають у свідомості носіїв тієї чи іншої мови оригіналу особливі етнокультурні знання, яких немає і не може бути в мові перекладу, і зазвичай, саме такі (безеквівалентні з точки зору перекладознавства) компоненти художнього твору спричиняють неабиякі труднощі при його інтерпретації іншою мовою. Теорія перекладу вже давно виробила певні рекомендації щодо подолання цього лінгвоетнічного бар'єру, подала зразки специфічних прийомів транскодування, калькування, приблизного й описового перекладів, елімінації й перерозподілу національно-культурної специфіки безеквівалентної транслатемі. Однак художній переклад – це завжди творчість, яку неможливо обмежити якимись стандартами чи правилами. Перекладний дискурс, на відміну від оригінального, завжди є системою відкритою, яка передбачає можливість різноманітних варіантів у часі, просторі, кількості й кваліфікації перекладачів, роботі редакторів тощо. Тому й різні переклади одного художнього твору можуть суттєво відрізнятися між собою. Головне – відтворити й передати іншомовному читачеві пресупозицію оригіналу, тобто певну суму знань, а це досить часто неможливо зробити без особливого перекладацького коментування [7, с. 172–173].

Дослідники стверджують, що оскільки матеріальна форма висловлювання є скоріше натяком, ніж описом, то у нормальній ситуації спілкування мовець повідомляє тільки невідому частину, в той час як слухач доповнює почуте тим, що йому вже відомо [4, р. 38], тобто, що під час перекладу, перешкод на шляху успішної комунікації стає значно більше з огляду на скорочення відомої і збільшення невідомої частин повідомлення. Відповідно, якщо автор твору вважає щось зрозумілим для читача вихідного тексту, то з цього ще не випливає, що це буде також зрозумілим й очевидним для читача перекладу [1, с. 155]. Отже, примітки є одним з способів, які допомагають заповнити в перекладі

те, що вислизає від нового читача, адже несумірність лінгвокультур унеможлиблює переклад, який був би точною копією оригіналу в культурі, що приймає, тобто перекладу без втрат. У цьому контексті примітки перекладача можуть розглядатися, по-перше, як доказ неможливості перекладу, якщо від нього вимагається повна еквівалентність, по-друге, як свідчення того, що засобами іншої мови можна, так чи інакше, передати практично все. Втім, перекладацькі примітки нерідко критикують в зв'язку з тим, що перекладач перевищує свої повноваження і перестає бути простим посередником між оригіналом і іншомовною читацькою аудиторією, що й поставлено за мету дослідити й проаналізувати на прикладі роману Донни Тартт «The Secret History».

Оскільки роман «The Secret History» належить до категорії інтелектуальних, тобто наскрізно насичений великою кількістю посилань на інші літературні твори [10], це передбачає попередню підготовленість та обізнаність читача з цими джерелами. Зважаючи на лінгвокультурну відмінність між читачем оригіналу та читачем перекладу, а також хронологічну різницю часу написання роману (1992) та часу видання українського перекладу (2017), перекладача, скоріше за все, цікавила культурологічна підготовленість українського читача до сприйняття тієї інформації, яку прагнула донести авторка, що, з нашої точки зору, передбачило застосування ним приміток як систему пояснень до цитат у художньому творі, науковому виданні, публікації документальних матеріалів, мемуарів, щоденників, спогадів, особливо «коли йдеться про віддалені у часі та просторі твору літератури» [6, с. 507], що є актуальним під час перекладу цитат з французької, латини та грецької. Зрозуміло, що коментар у художніх перекладах (та й у перекладах загалом) має дещо інші функції та виконує низку специфічних завдань. Це особливо виразно простежується на обраному для цього дослідження матеріалі. Найпоширенішим різновидом перекладацького коментування у досліджуваному тексті став лінгвокраїнознавчий коментар, пов'язаний з бажанням перекладача розкрити читачеві особливості національно-культурної семантики роману. Отже, як зазначено у «Літературознавчій енциклопедії», коментування актуальне «при вивченні текстів із «темними місцями», тобто важкими для розуміння фрагментами твору, алюзіями, ремінісценціями, що потребують текстологічного, лексикографічного та палеонтологічного тлумачення» [6, с. 507].

Нами встановлено, що примітки до іншомовних цитат (0,98 %), які збережені в тексті мовою оригіналу, де найбільша кількість зафіксована латиною, французькою та грецькою мовами, подані перекладачем у лексикографічному тлумаченні з зазначенням твору та автора перекладу, наприклад, *A moi. L'histoire d'une de mes folies A moi. L'histoire d'une de mes folies*¹¹ Про себе. Це історія одного з моїх шаленств (фр.) – Артур Рембо. «Марення 2. Алхімія слова» (з «Сезону у пеклі»; пер. В. Ткаченка) [8, с. 9]; *Sic oculos, sic ille manus, sic ora ferebat*¹⁻¹ Очі такі ж були в нього, такі ж були рухи і усміх (лат.). Вергілій. «Енеїда» (пер. М. Білика за ред. Бориса Тена) [8, с. 34]. Звідси випливає, що тут ми погоджуємось з Грижак Л., що у досліджуваному тексті примітки відіграють важливу роль, оскільки слугують не тільки джерелами додаткової інформації, а виступають інтегральними компонентами художньої оповіді й застосовані з метою доповнення та уточнення подій, характеристики героїв роману [3, с. 309]. Оскільки метою використання іншомовних цитат було підсилення атмосфери елітарності навколо головних героїв, адже далеко не кожен читач володіє французькою мовою, а тим більш латиною та грецькою, то під час перекладу цю атмосферу повністю збережено, і водночас перекладач економить час та зусилля читача, подаючи не лише переклад самої цитати, а й її джерело.

Щодо англійських цитат (0,56 %) у матеріалі дослідження, нами встановлено, що в примітках до них перекладач обмежувався чіткою фіксацією автора та назви твору, наприклад: *While to a certain extent Milton is right—the mind is its own place and in itself can make a Heaven of Hell and so forth/ Хоча Мільтон по-своєму і правий (коли казав, що життям своїм існує розум і здає він із Пекла сотворити Рай і навпаки)*¹⁻¹ Джон Мільтон. «Утрачений рай» [8, с. 12]; *If I threw myself off, I thought, who would find me in all that white silence? / От якби я кинувся, гадав я, хто мене знайде в цій Білій Тиші?*¹⁻¹ Див.: Джек Лондон. «Біла тиша» [8, с. 125]. З нашої точки зору, подібні примітки слугують путівником для читача та привертають його увагу до цитати, яку він, можливо, міг би і пропустити. Пересічному, непідготовленому адресатові перекладеного твору потрібні такі «підказки» історико-культурного характеру, оскільки суспільне призначення перекладу якраз і полягає в тому, щоб створити для читача перекладеної літератури рівні з читачем оригіналу можливості для смислової інтерпретації тексту. Саме тому, на нашу думку, використання примі-

ток, у яких не лише вказується джерело цитати, а додатково надано обґрунтування щодо її використання, тобто її тлумачення, найбільше (1,3 %) у нашому експериментальному матеріалі, наприклад: From the window, above the clatter of pots and the slamming of cabinets, Francis was singing, as though it was the happiest song in the world: “*We are little black sheep who have gone astray ... Baa baa baa ...*” / У вікні на тлі торохтіння горщиків та грюкання шухляд чувся спів Френсіса, котрий ніби затягнув найщасливішу пісню у світі: «*Паршиві ми овечки, ми разом заблукали... бе-бе-бе-бе...*»^{2 2} «*The Whiffenpoof Song*» – пісня-візитівка акапельного хору Єльського університету, складена за мотивами поезії Редьярда Кіплінга «*Офіцери-джентльмени*» [8, с. 108]; *Undele, undele. Any time you want./ Undele, undele.* Коли тільки заманеться.^{1 1} *Zincovane isn. Andale! Andale!*, «*Ворушиць! Ворушиць!*» – характерна фраза «найшвидшого мишеняти Мексики», Прудкого Гонсалеса, з мультиплікаційних серій компанії «*Warner Bros.*» [8, с. 64]. У даному прикладі, перекладацький коментар можна кваліфікувати як особливий різновид міжмовних трансформацій, без яких неможливо здійснити жоден переклад: по-перше, перекладач акцентує увагу на тому, що це неточна цитата, а, по-друге, додає пояснення того, чому було використано цю цитату, адже, україномовний читач не ознайомлений з мультфільмом про Прудкого Гонсалеса, який не транлювався на території України. Повчальною видається й наступна примітка: *But remember poor Palinurus in the Aeneid? He lingered around and haunted them for the longest time./ Але згадай сердешного Палінура в «Енеїді». Він іще довго бродив світами й переслідував усіх.*^{1 1} *Палінур – керманіч Енея, який, звалившись за борт корабля, не був похований, а тому його душа не могла пройти в царство мертвих* [8, с. 361], завдяки якій перекладач допомагає читачеві уникнути перешкод для усвідомлення мети її використання.

Як відомо, подібні примітки використовувались перекладачем з метою подолання лінгвокультурного бар'єру, особливо під час перекладу цитати-знаків, наприклад, *I remember the head of the Institute asking me once what character from fiction I most identified with, and I said Davy Balfour from Kidnapped./ Директор мене одного разу запитав, з яким персонажем я себе асоціюю. Я відповів, що з Деві Балфором із «Викраденого».*^{3 - 3} «*Викрадений*» (1886) – пригодницький роман Р. Л. Стівенсона. Девід Балфор – його головний персонаж, щирий 17-річний юнак-сирота

[8, с. 439]. Завдяки цьому поясненню перекладача зрозуміло, чому для пояснення душевного стану головного героя авторка використала порівняння з Деві Балфором, адже саме так вона хотіла передати його самотність та розгубленість, оскільки ця цитата-знак без цієї примітки не спричинила б потрібного ефекту. Нагадаємо, що в якості знака можуть виступати [3, с. 313]: *номінації* (імена власні та загальні, що слугують для називання предметів, явищ, якостей, дій, які виступають заміниками цілого тексту: ім'я персонажа як знак конкретного твору (наприклад, «*I liked to read—Tom Swift, the Tolkien books—but also to watch television*»)) [11, с. 6]; специфічні індивідуально-авторські деталі, предмети, явища, що виступають як символи; можна назвати їх *цитати-артефакти*; *атрибути* (ознаки імен, що відсилають до конкретного тексту); *ситуації* (відтворення всієї сюжетної ситуації, тобто і відносин персонажів, і їх імен), наприклад, «*circles of hell*») [11, с. 31].

Отже, шляхом аналізу приміток перекладача під час перекладу цитат з роману Донни Тартт, можемо стверджувати, що примітки відіграють важливу роль при їхньому перекладі, адже саме вони поєднують лінгвокультури та сприяють ефективній смисловій інтерпретації тексту та влучно застосовані з метою доповнення та уточнення подій, характеристики героїв роману.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. У результаті зіставного аналізу оригіналу й перекладу було детально проаналізовано примітки перекладача як один зі способів компенсації смислових втрат у художньому перекладі. Доведено, що цитата як ознака прецедентного тексту несе в собі важливу соціокультурну інформацію, відповідно, її адекватний переклад сприятиме успішній міжкультурній комунікації. У досліджуваному тексті примітки відіграють важливу роль, оскільки слугують не тільки джерелами додаткової інформації, а виступають інтегральними компонентами художньої оповіді й застосовані з метою доповнення та уточнення подій, характеристики героїв роману. Основним типом перекладацького коментарю визначено лінгвокраїнознавчий. Теоретичне значення роботи полягає у тому, що результати, які були отримані в процесі дослідження, можуть стати основою для подальшого поглибленого вивчення питання проблематики прецедентності цитат, а практичне значення зумовлюється можливістю використання фактичного матеріалу під час практичних занять з перекладу художнього тексту, а також лекцій та семінарських занять з лексикології сучасної англійської мови.

Список літератури:

1. Воронцова И. А. Прецедентные феномены в художественном тексте: проблема интерпретации и перевода / И. А. Воронцова // Вестник КГУ им. Н. А. Некрасова. 2015. № 3. С. 131–136.
2. Вимоги до змісту і формату наукових видань: сайт URL: istu.edu.ua/naukova-dijalnist/vimogi-do-zmistu-s-formatu-naukovikh-vidan/
3. Грижак Л. Авторські примітки в створенні комічного в романі Террі Пратчета «Guards! Guards!» Актуальні питання гуманітарних наук. Мовознавство. Літературознавство. Том 1, вип. 31. 2020. С. 309–314.
4. Захаренко И. В. Лингво-когнитивные аспекты функционирования прецедентных высказываний / И. В. Захаренко, В. В. Красных // Лингвокогнитивные проблемы межкультурной коммуникации. М. : Филология, 1997. С. 100–115.
5. Литературный энциклопедический словарь / под общ. ред. В. М. Кожевникова, П. А. Николаева. М. : Сов. энциклопедия, 1987. 752 с.
6. Літературознавча енциклопедія: у 2-х томах / авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. К. : ВЦ «Академія», 2007. Т. 1. 608 с.
7. Приймачок О. І. Типи коментарів у перекладах Лесі Українки оповідань Івана Франка. Лінгвостістичні студії. 2016. Вип. 5. С. 171–180.
8. Тартт Д. Таємна історія: роман / Донна Тартт; пер. з англ. Б. Стасюка. Харків : Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2017. 560 с.
9. Сокол М. О. Примітка та коментар у системі інтертекстуалізації. Волинь філологічна: текст і контекст. Інтертекстуальність у системі художньо-філософського мислення: теоретичні та історико-літературні виміри. 2009. Вип. 7. № 1. С. 293–302.
10. Ярова Л. О. Цитата як ознака прецедентного тексту на основі роману Донни Тартт "The Secret History". Науковий збірник «Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка». Випуск № 35. Видавничий дім «Гельметика», 2021. С. 185–192.
11. Tartt D. The Secret History: A Novel / Donna Tartt. New York : Vintage, 2015. P. 576.

**Yarova L. O. QUOTE AS A SIGN OF A PRECEDENT TEXT
BASED ON TARTT'S NOVEL «THE SECRET HISTORY»**

The article conducts a thorough study of the linguistic concept of "note" on the basis of comparative and quantitative analysis between the original and the translation of Donna Tartt's novel "The Secret History", enabling a detailed examination of their issues.

The purpose of the article is to define the importance and functions of translation notes in the translation of quotations as possible ways of compensating for semantic losses, overcoming the linguistic and cultural barrier and creating the desired effect in the literary text that are inevitable in any translation. There are different types of comments as a result of critical study of the text: textual, historical and literary, biographical, real and linguistic. Also, the relevance of studying the author's commentary is due to the difficulty of translating some components of the literary text, which are caused by the presence of non-equivalent units of the original text and unknown information for the reader of the source text, including historical realities and etiquette formulas that have the status of regional vocabulary with a mandatory cultural component. This barrier can be overcome with the help of special translation techniques.

It was found that the leading place in the studied text is taken by the linguocultural commentary with a minimum of lexical content. The notes to foreign quotations are used not only to provide additional information, but also to describe certain events, the characteristics of the heroes of the novel and save time for unprepared recipients. It should be noted that the research material contains English quotations, where in the notes to them the translator not only indicates their source, but also overcomes the linguistic and cultural barrier, creates the necessary semantic effect and clarifies events and historical information. An important point is that the translation refinement, namely the note, plays an important role, because behind it is everything that the author of the original text implies.

Key words: *intercultural communication, quotation, literary text, translation commentary, note, linguocultures, linguocultural barrier.*